

Προτάσεις πάνω στο ελληνικό νομικό πλαίσιο για τις παρακολουθήσεις

Ρεπόρτερ Χωρίς Σύνορα (RSF)

Νοέμβριος 2022

Περίληψη των προτάσεων:

1. Έλλειψη δικαστικής εποπτείας των παρακολουθήσεων με επίκληση της εθνικής ασφάλειας.

- Να επιτραπεί η ανεξάρτητη δικαστική εποπτεία των αιτημάτων παρακολούθησης από τις υπηρεσίες ασφαλείας και η εξουσιοδότηση τέτοιων αιτημάτων από μία ανεξάρτητη δικαστική αρχή, συμπεριλαμβανομένων και των περιπτώσεων όπου υποστηρίζεται η ύπαρξη παραβίασης της εθνικής ασφάλειας.
- Να υποχρεωθούν οι υπηρεσίες ασφαλείας να δικαιολογούν κάθε αίτημα παρακολουθήσεως, έτσι ώστε να αξιολογείται μέσω νομικού ελέγχου η συμβατότητα με τις αρχές της νομιμότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.
- Να εξασφαλίζεται όχι μόνο η ανεξαρτησία, αλλά και η αποτελεσματικότητα, της εποπτείας σχετικά με την αναγκαιότητα και την αναλογικότητα του αιτήματος παρακολούθησης.
- Να ανακληθεί η πρόσφατη τροποποίηση της νομοθεσίας που αποτρέπει την πληροφόρηση ατόμων για το γεγονός ότι είχαν τεθεί υπό παρακολούθηση, και να διασφαλιστεί η δυνατότητα άσκησης του δικαιώματός τους για αποτελεσματική επανόρθωση.

2. Έλλειψη διασφαλίσεων κατά της κατάχρησης των παρακολουθήσεων

- Να προβλεφθεί αναλογικός περιορισμός της περιόδου κατά την οποία ένα άτομο μπορεί να τεθεί υπό παρακολούθηση για λόγους εθνικής ασφάλειας, στη βάση της νομολογίας του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ-ECHR).
- Να περιοριστούν με νόμο οι τύποι των επικοινωνιών που δύναται να γίνουν αντικείμενο επισύνδεσης και οι μέθοδοι υποκλοπών που μπορούν να εκτελεστούν.
- Να διασφαλιστεί ότι τα στοιχεία που συλλέγονται είναι μόνο όσα σχετίζονται με το φερόμενο έγκλημα ή την προετοιμασία ενός εγκλήματος.
- Να προβλεφθεί μια διαδικασία διαγραφής των συλλεχθέντων δεδομένων όταν οι έρευνες για φερόμενες παραβιάσεις εθνικής ασφάλειας δεν επιβεβαιώνουν τους ισχυρισμούς αυτούς, υπό την επίβλεψη μιας ανεξάρτητης αρχής ή δικαστικής αρχής.

3. Έλλειψη συγκεκριμένων διασφαλίσεων κατά της παρακολούθησης δημοσιογράφων

- Να δοθούν συγκεκριμένες εγγυήσεις για τις περιπτώσεις κατά τις οποίες ζητάται η παρακολούθηση ενός δημοσιογράφου: προστασία των δημοσιογραφικών πηγών, ενίσχυση της δικαστικής εποπτείας, προστασία κατά της περιστασιακής παρακολούθησης.

4. Έλλειψη επαρκούς νομικού πλαισίου για τη χρήση λογισμικού παρακολούθησεων

- Διαφάνεια στη χρήση λογισμικού παρακολούθησεων (spyware).
- Συμμόρφωση της χρήσης spyware με τις προαναφερθείσες εγγυήσεις.

5. Αόριστος ορισμός της εθνικής ασφάλειας

- Αξιολόγηση της νομοθεσίας για την εθνική ασφάλεια, ώστε να διασφαλισθεί ότι οι συνθήκες που επιτρέπουν την παρακολούθηση στη βάση της εθνικής ασφάλειας ανταποκρίνονται στις προϋποθέσεις της νομιμότητας, της αναγκαιότητας και της προβλεψιμότητας.
- Ως ελάχιστο, η νομοθεσία θα πρέπει να διευκρινίζει τι ορίζεται ως παραβίαση της εθνικής ασφάλειας και να παρέχει ορισμούς για όλες τις κατηγορίες ανθρώπων που μπορεί να θεωρηθούν απειλή για την εθνική ασφάλεια, καθώς και τα αντικείμενα που μπορεί να τεθούν υπό παρακολούθηση.

Οι πρόσφατες υποθέσεις παρακολούθησης δύο δημοσιογράφων στην Ελλάδα, του Θανάση Κουκάκη και του Σταύρου Μαλιχούδη, έφεραν στο φως τις ανησυχητικές ανεπάρκειες του ελληνικού νομικού πλαισίου για τις παρακολούθησεις και την έλλειψη εγγυήσεων για τον σεβασμό των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων και των δημοσιογραφικών ελευθεριών, όπως προβλέπονται από τις διεθνείς συνθήκες και τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: ειδικότερα την έλλειψη επαρκούς δικαστικής εποπτείας και την απουσία συγκεκριμένων εγγυήσεων κατά της παρακολούθησης δημοσιογράφων, στη βάση του δικαιώματος της εμπιστευτικότητας των πηγών. Αυτές τις ανησυχίες επέτεινε η αποκάλυψη τον Οκτώβριο του 2022 για την παρακολούθηση μέσω κινητού τηλεφώνου των κινήσεων του Θανάση Κουκάκη και τριών ακόμη δημοσιογράφων που ερευνούν το σκάνδαλο των υποκλοπών.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ), σε πρόσφατη απόφασή του σχετικά με το ζήτημα της άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών των ατόμων για λόγους εθνικής ασφάλειας, αναφέρει πως θα πρέπει να οριστούν από τη νομοθεσία έξι «ελάχιστες εγγυήσεις» για την αποφυγή καταχρήσεων εξουσίας στην παρακολούθηση επικοινωνιών κατά τις ποινικές έρευνες: «(i) η φύση των αδικημάτων που μπορεί να οδηγήσουν σε μια εντολή άρσης απορρήτου, (ii) ο ορισμός κατηγοριών ανθρώπων που διατρέχουν τον κίνδυνο της παρακολούθησης των επικοινωνιών τους, (iii) ο περιορισμός στη διάρκεια της παρακολούθησης, (iv) η διαδικασία που ακολουθείται για την εξέταση, χρήση και αποθήκευση των δεδομένων που συλλέγονται, (v) οι προφυλάξεις που πρέπει να λαμβάνονται κατά την επικοινωνία των δεδομένων σε άλλα μέρη, και (vi) οι συνθήκες κατά τις οποίες τα δεδομένα που έχουν γίνει αντικείμενο επισύνδεσης μπορεί ή πρέπει να διαγράφονται ή να καταστρέφονται».¹

Στις υποθέσεις που αφορούν την εθνική ασφάλεια, παρότι το Δικαστήριο αναγνώρισε ότι «οι εθνικές αρχές απολαμβάνουν ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης του πώς να επιτύχουν καλύτερα τον νόμιμο στόχο της προστασίας της εθνικής ασφάλειας»², εκτίμησε ότι «οι ίδιες έξι ελάχιστες εγγυήσεις πρέπει να εφαρμόζονται στις υποθέσεις όπου η υποκλοπή έγινε για λόγους εθνικής ασφάλειας».³ Προσθέτει ότι σε τέτοιες υποθέσεις εθνικής ασφάλειας, πρέπει να τηρούνται και τρεις επιπλέον εγγυήσεις «δεδομένου του κινδύνου ένα σύστημα μυστικών παρακολούθησεων που ενεργοποιείται για την προστασία της εθνικής ασφάλειας να μπορεί να υπονομεύσει ή ακόμη και να καταστρέψει την εύρυθμη λειτουργία των δημοκρατικών διαδικασιών υπό τον μανδύα της προστασίας τους»⁴: το

¹ ECtHR, Big Brother Watch and others v. the United Kingdom, 2021, § 335 - <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-21007%22>

² ibid, § 338

³ ibid - emphasis added

⁴ ibid, § 339

Δικαστήριο «λαμβάνει επίσης υπόψιν τις διατάξεις για την εποπτεία της εφαρμογής των μέτρων για τις μυστικές παρακολουθήσεις, κάθε μηχανισμό πληροφόρησης και τα ένδικα μέσα που προβλέπει η εθνική νομοθεσία»⁵.

Τα παρακάτω σημεία θα δείξουν ότι αυτές οι εννέα εγγυήσεις που απαιτούνται από το ΕΔΔΑ, που αποτελούν ελάχιστες εγγυήσεις, δεν υπάρχουν ή είναι σημαντικά ανεπαρκείς στην ελληνική νομοθεσία, και ειδικότερα οι εγγυήσεις σχετικά με τις διαδικασίες εξουσιοδότησης παρακολουθήσεων, την προβλεψιμότητα των λόγων εξουσιοδότησης, την ύπαρξη ένδικων μέσων, καθώς και τη φύση, τον στόχο και τη διάρκεια της παρακολούθησης.

Οι **Ρεπόρτερ Χωρίς Σύνορα (Reporters Without Borders - RSF)** καλούν τις ελληνικές αρχές να παράσχουν τέτοιες εγγυήσεις στη νομοθεσία, έτσι ώστε το νομικό πλαίσιο ως προς το δικαίωμα στην ιδιωτικότητα και τις δημοσιογραφικές ελευθερίες να συμβαδίζει με τα πρότυπα των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων.

1. Έλλειψη δικαστικής εποπτείας των παρακολουθήσεων με επίκληση της εθνικής ασφάλειας.

• Έλλειψη ανεξάρτητης δικαστικής εξουσιοδότησης

Στις περιπτώσεις που δεν αφορούν την εθνική ασφάλεια, τα αιτήματα των υπηρεσιών ασφαλείας για την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών ενός ατόμου πρέπει να εισαγώνται σε μια επιτροπή τριών δικαστών.

Η διαδικασία είναι εντελώς διαφορετική στις περιπτώσεις όπου εικάζεται απειλή στην εθνική ασφάλεια: Το αίτημα των υπηρεσιών ασφαλείας για την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών ενός ατόμου δεν υποβάλλεται σε έναν δικαστή, αλλά σε έναν ειδικό εισαγγελέα, ο οποίος δεν μπορεί να θεωρείται ανεξάρτητη δικαστική αρχή.

Παρότι πέρασε πρόσφατα νόμος που ορίζει ότι δύο εισαγγελείς, αντί για έναν, θα πρέπει να εξουσιοδοτούν την παρακολούθηση, αυτό παραμένει ανεπαρκές.

⇒ Η ελληνική νομοθεσία πρέπει να επιτρέψει την ανεξάρτητη δικαστική αξιολόγηση των αιτημάτων παρακολούθησης των υπηρεσιών ασφαλείας, και την εξουσιοδότηση τέτοιων αιτημάτων από ανεξάρτητη δικαστική αρχή, συμπεριλαμβανομένων και των περιπτώσεων όπου εικάζεται παραβίαση εθνικής ασφάλειας.

⇒ Η ελληνική νομοθεσία πρέπει επίσης να υποχρεώνει τις υπηρεσίες ασφαλείας να δικαιολογούν τα αιτήματα για παρακολούθηση, έτσι ώστε ο δικαστικός έλεγχος να αξιολογεί εάν συμβαδίζει με τις αρχές της νομιμότητας, της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας.

Αυτή η ειδική διαδικασία που εφαρμόζεται στις υποθέσεις εθνικής ασφάλειας είναι αντίθετη με τις εγγυήσεις που το ΕΔΔΑ θεωρεί ότι πρέπει να εφαρμόζονται.

⁵ ibid, § 338 - emphasis added

Το Δικαστήριο έχει αποφασίσει ότι:

Σε ένα πεδίο όπου η κατάχρηση σε ατομικές περιπτώσεις είναι πιθανώς πολύ εύκολη και μπορεί να έχει πολύ επώδυνες συνέπειες για μια δημοκρατική κοινωνία ως σύνολο (...) τότε επί της αρχής είναι επιθυμητή η ανάθεση του ελέγχου της εποπτείας σε έναν δικαστή, δικαστικό έλεγχο που προσφέρει τις βέλτιστες εγγυήσεις για την ανεξαρτησία, την αμεροληψία, και τις θεμιτές διαδικασίες.⁶

Σε άλλη απόφαση, το Δικαστήριο εκτίμησε ότι το γεγονός πως οι σχετικές αρχές οφείλουν να αναζητήσουν δικαστική εξουσιοδότηση για την παρακολούθηση «αποτελεί σημαντική δικλείδα ασφαλείας απέναντι στην αυθαιρεσία και την κατάχρηση», καθώς «μπορεί να περιορίσει τη διακριτική τους ευχέρεια στην ερμηνεία της έννοιας (της εθνικής ασφάλειας) και να διασφαλίσει ότι θα υπάρχουν σε κάθε περίπτωση επαρκείς λόγοι για να τεθεί κάποιος υπό παρακολούθηση».⁷

• Αδυναμία αποτελεσματικής εποπτείας και αναλογικότητας των παρακολουθήσεων

Όταν ζητάται η παρακολούθηση ενός ατόμου στη βάση της εθνικής ασφάλειας, το αίτημα προς τον εισαγγελέα δεν απαιτείται να διευκρινίζει τους λόγους και τα κίνητρα της παρακολούθησης, καθιστώντας αδύνατο για τον εισαγγελέα να εκτιμήσει εάν η ζητηθείσα παρακολούθηση συμβαδίζει με τις προϋποθέσεις της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας, και να εκτιμήσει εάν η άρση απορρήτου πρέπει να συνεχιστεί ή να τερματιστεί.

Αυτό αντικρούει τη νομολογία του ΕΔΔΑ, σύμφωνα με την οποία η παρακολούθηση πρέπει να συμβαδίζει με τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας. Το Δικαστήριο ορίζει ότι:

Προκειμένου να παρέχεται αποτελεσματική προστασία απέναντι στην κατάχρηση, ο ανεξάρτητος φορέας εξουσιοδότησης θα πρέπει να ενημερώνεται τόσο για τον σκοπό της παρακολούθησης, όσο και για τους κομιστές των καναλιών επικοινωνίας που ενδέχεται να υποκλαπούν. Αυτό επιτρέπει στον ανεξάρτητο φορέα εξουσιοδότησης να αξιολογήσει την αναγκαιότητα και την αναλογικότητα της συνολικής επιχείρησης υποκλοπής, καθώς και να αξιολογήσει εάν η επιλογή των κομιστών είναι απαραίτητη και ανάλογη με τους σκοπούς για τους οποίους διεξάγεται η παρακολούθηση.⁸

⇒ Η ελληνική νομοθεσία πρέπει να διασφαλίσει όχι μόνο την ανεξαρτησία, αλλά και την αποτελεσματικότητα της εποπτείας της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας της ζητηθείσας παρακολούθησης.

• Απουσία δικαστικής αξιολόγησης όταν τερματίζεται η παρακολούθηση - παραβίαση του δικαιώματος σε ικανοποιητική επανόρθωση

⁶ *ibid*, § 336

⁷ ECtHR, *Ekimdzhev and others v. Bulgaria*, 2022, § 301 - <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-214673%22>] - emphasis added

⁸ ECtHR, *Big Brother Watch and others v. the United Kingdom*, 2021, *op. cit.*, §352

Μετά την καταγγελία Κουκάκη, η ελληνική νομοθεσία αναθεωρήθηκε κατά τρόπο που δεν προβλέπει πλέον καμία δυνατότητα για τα άτομα που θίγονται από την παρακολούθηση, να ενημερώνονται για την εν λόγω παρακολούθηση μετά τη λήξη της, ακόμη και στις περιπτώσεις που η παρακολούθηση δεν επιβεβαίωσε την υπόνοια παραβίασης εθνικής ασφάλειας.

Πρέπει να σημειωθεί ότι πριν από την τροποποίηση του νόμου, προβλεπόταν ότι η Αρχή Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ) μπορούσε να ειδοποιήσει τον παθόντα για τον τερματισμό της παρακολούθησης, εάν αφορούσε είτε τη διακρίβωση σοβαρών εγκλημάτων ή λόγους εθνικής ασφάλειας.

Αυτό καθιστά αδύνατη τη διεξαγωγή δικαστικού ελέγχου επί της παρακολούθησης, ώστε να διασφαλίζεται η συμμόρφωση με τις προϋποθέσεις νομιμότητας και αναγκαιότητας. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι «η αξιολόγηση και η εποπτεία των μέτρων μυστικής παρακολούθησης μπορεί να τεθούν σε εφαρμογή σε τρία στάδια: όταν η παρακολούθηση διατάσσεται για πρώτη φορά, ενώ εκτελείται ή μετά τον τερματισμό της».⁹ Όσον αφορά το τρίτο στάδιο, μετά τον τερματισμό της παρακολούθησης, το Δικαστήριο κρίνει ότι:

Το ζήτημα της επακόλουθης κοινοποίησης των μέτρων επιτήρησης είναι ένας σημαντικός παράγοντας για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των ένδικων μέσων ενώπιον των δικαστηρίων και, κατά συνέπεια, για την ύπαρξη αποτελεσματικών διασφαλίσεων κατά της κατάχρησης των εξουσιών παρακολούθησης.¹⁰

Αυτή η τροποποίηση του νόμου παραβιάζει συνεπώς το δικαίωμα σε αποτελεσματική ένδικη προστασία κατά της καταχρηστικής παρακολούθησης.

⇒ **Οι ελληνικές αρχές πρέπει να ανακαλέσουν, με αναδρομική ισχύ, την αναθεώρηση του νόμου που αποτρέπει την πληροφόρηση ατόμων για το αν είχαν τεθεί υπό παρακολούθηση, που θα διασφάλιζε την άσκηση του δικαιώματός τους σε αποτελεσματική επανόρθωση.**

2. Έλλειψη διασφαλίσεων κατά της κατάχρησης των παρακολουθήσεων

• Έλλειψη περιορισμού της διάρκειας παρακολούθησης

Το άρθρο 5 του ν. 2225/1994 δεν προβλέπει ανώτατο χρονικό διάστημα για τη διάρκεια της παρακολούθησης σε περιπτώσεις εθνικής ασφάλειας - σε αντίθεση με τις υποθέσεις που αφορούν διακρίβωση εγκλημάτων, όπου το ανώτατο όριο είναι 10 μήνες.

Η απουσία ανώτατου χρονικού ορίου παραβιάζει τη νομολογία του ΕΔΔΑ. Το Δικαστήριο, σε μια απόφαση που αναφέρεται στο ανώτατο όριο των δύο ετών για παρακολούθηση που προβλέπεται στη βουλγαρική νομοθεσία, εξέφρασε την άποψη ότι «η μεγάλη διάρκεια αυτής της περιόδου, σε συνδυασμό με τα εγγενώς ασαφή περιγράμματα της έννοιας της εθνικής ασφάλειας, αποδυναμώνει

⁹ ibid, § 336

¹⁰ ibid, § 337

σημαντικά τον δικαστικό έλεγχο στον οποίο πρέπει να υπόκειται αυτή η παρακολούθηση». ¹¹ Αυτό συμβαίνει κατά μείζονα λόγο στην Ελλάδα όπου δεν προβλέπεται χρονικός περιορισμός σε περιπτώσεις επίκλησης εθνικής ασφάλειας.

⇒ Η ελληνική νομοθεσία πρέπει να παρέχει έναν αναλογικό περιορισμό της περιόδου κατά την οποία ένα άτομο μπορεί να τίθεται υπό παρακολούθηση για λόγους εθνικής ασφάλειας, σε συμμόρφωση με τη νομολογία του ΕΔΔΑ.

• Έλλειψη προδιαγραφής των τύπων επικοινωνιών που ενδέχεται να υποκλαπούν μέσω των παρακολουθήσεων

Για τη μυστική παρακολούθηση πολιτών για λόγους εθνικής ασφάλειας η ελληνική νομοθεσία δεν προσδιορίζει τους τύπους επικοινωνίας για τους οποίους μπορεί να ζητηθεί η άρση του απορρήτου, όπως διευθύνσεις IP ή ηλεκτρονικές επικοινωνίες. Το άρθρο 5-1 του νόμου 2225/1994 ορίζει απλώς ότι οι εντολές παρακολούθησης πρέπει να προσδιορίζουν τους τύπους των επικοινωνιών που μπορούν να υποκλαπούν, αφήνοντας στην διατακτική αρχή πλήρες περιθώριο να αποφασίσει να παρακολουθήσει οποιοδήποτε είδος επικοινωνιών χωρίς περιορισμό. Ο νόμος δεν προσδιορίζει ούτε τα μέσα με τα οποία μπορεί να ζητηθεί η παρακολούθηση.

Αυτή η έλλειψη προδιαγραφών δίνει πολύ ευρεία εξουσία στις υπηρεσίες ασφαλείας και παραβιάζει τις αρχές της αναγκαιότητας και της αναλογικότητας που απαιτούνται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση.

⇒ Ο νόμος πρέπει να περιορίζει τους τύπους των επικοινωνιών που μπορούν να υποκλαπούν και τα μέσα με τα οποία εκτελείται η υποκλοπή.

• Έλλειψη περιορισμού πληροφοριών που ενδέχεται να έχουν συλλεχθεί

Στην περίπτωση του Σταύρου Μαλιχούδη έχει αποκαλυφθεί ότι τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν για εκείνον δεν αφορούσαν καμία παράβαση του νόμου, αλλά σχετίζονταν με τις πολιτικές του πεποιθήσεις, δημοσιογραφικές δραστηριότητες κ.ά.

Αυτό επιβεβαιώνει ότι η έλλειψη δικαστικής εποπτείας και επαρκών περιορισμών στη νομοθεσία καθιστούν δυνατή την εκτέλεση καταχρηστικής παρακολούθησης, κατά παράβαση της αρχής της «αναγκαιότητας σε μια δημοκρατική κοινωνία», όπως προβλέπεται από το ΕΔΔΑ.

⇒ Ο νόμος θα πρέπει να διασφαλίζει ότι τα δεδομένα που συλλέγονται είναι μόνο αυτά που σχετίζονται με πιθανολογούμενη διάπραξη ή προετοιμασία εγκλήματος.

¹¹ 11 ECtHR, *Ekimdzhiiev and others v. Bulgaria*, 2022, op. cit., § 305

• Απουσία πρόβλεψης για την καταστροφή των συλλεχθέντων δεδομένων

Το άρθρο 5 του ν. 2225/1994 δεν περιλαμβάνει καμία διαδικασία για την καταστροφή δεδομένων που έχουν συλλεχθεί στο πλαίσιο διαδικασίας εθνικής ασφάλειας σε περιπτώσεις όπου οι έρευνες δεν έχουν επιβεβαιώσει τις υποψίες για παραβίαση της εθνικής ασφάλειας - σε αντίθεση με την περίπτωση ερευνών που δεν αφορούν την εθνική ασφάλεια, όπου τα εν λόγω δεδομένα καταστρέφονται εάν δεν αποτελούν αποδεικτικά στοιχεία.

Ο νόμος επίσης δεν προβλέπει να αναλάβει κάποια αρμόδια αρχή την αποθήκευση και τη διατήρηση αυτών των αρχείων.

⇒ Ο νόμος θα πρέπει να προβλέπει διαδικασία καταστροφής των δεδομένων που συλλέγονται όταν οι έρευνες για εικαζόμενες παραβιάσεις της εθνικής ασφάλειας δεν επιβεβαιώνουν τέτοιες υπόνοιες.

⇒ Η διαδικασία αυτή θα πρέπει να διενεργείται υπό τον έλεγχο ανεξάρτητης αρχής ή δικαστικής αρχής.

⇒ Τα άτομα θα πρέπει να έχουν το δικαίωμα να ενημερώνονται για μια τέτοια καταστροφή και να προσφεύγουν σε δικαστή για να διασφαλιστεί ότι εκτελέστηκε η καταστροφή.

3. Έλλειψη συγκεκριμένων διασφαλίσεων κατά της παρακολούθησης δημοσιογράφων

Δεδομένου του κοινωνικού τους καθήκοντος για την ενημέρωση του κοινού για θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος και την παρακολούθηση των ενεργειών των δημόσιων αρχών, οι δημοσιογράφοι πρέπει να επωφελούνται από συγκεκριμένα δικαιώματα, ιδίως το δικαίωμα προστασίας του απορρήτου των πηγών τους. Ως προς αυτό, το ΕΔΔΑ έχει κρίνει επανειλημμένα ότι:

Οι διασφαλίσεις που πρέπει να παρέχονται στον Τύπο έχουν ιδιαίτερη σημασία και η προστασία των δημοσιογραφικών πηγών αποτελεί έναν από τους ακρογωνιαίους λίθους της ελευθερίας του Τύπου. Χωρίς αυτήν την προστασία, οι πηγές ενδέχεται να αποθαρρύνονται από το να βοηθούν τους δημοσιογράφους στην ενημέρωση του κοινού για θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος. Ως αποτέλεσμα, ο ζωτικός ρόλος του Τύπου ως φύλακα του δημοσίου συμφέροντος μπορεί να υπονομευθεί, και η ικανότητα του Τύπου να παρέχει ακριβείς και αξιόπιστες πληροφορίες μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά.¹²

¹² 12 ECtHR, Goodwin v. the United Kingdom, 1996, § 39 - <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2217488/90%22%2C%22itemid%22:%5B%22001-57974%22%5D%7D> 13 ECtHR, Big Brother Watch and others v. the United Kingdom, 2021, op. cit., § 443

Η παρακολούθηση δημοσιογράφων είναι ιδιαίτερα ανησυχητική, καθώς μπορεί να «φέρει αρνητικές επιπτώσεις, όχι μόνο στην πηγή, της οποίας η ταυτότητα μπορεί να αποκαλυφθεί, αλλά και στην εφημερίδα ή άλλο μέσο δημοσίευσης εναντίον του οποίου στρέφεται η παραγγελία, του οποίου η φήμη μπορεί να επηρεαστεί αρνητικά στα μάτια των μελλοντικών πιθανών πηγών από την αποκάλυψη· και σε μέλη του κοινού, που έχουν συμφέρον να λαμβάνουν πληροφορίες που μεταδίδονται μέσω ανώνυμων πηγών».¹³

Η παρακολούθηση δημοσιογράφων είναι από τη φύση της πιθανό να παραβιάζει το απόρρητο των πηγών τους. Επομένως, το Δικαστήριο θεωρεί ότι:

Οποιαδήποτε παρέμβαση στο δικαίωμα προστασίας δημοσιογραφικών πηγών πρέπει να αντιμετωπίζεται με νομικές διαδικαστικές εγγυήσεις, ισοδύναμες με τη σημασία της διακυβευόμενης αρχής. Πρώτα και κύρια μεταξύ αυτών των διασφαλίσεων είναι η εγγύηση της αξιολόγησης από δικαστή ή άλλο ανεξάρτητο και αμερόληπτο όργανο λήψης αποφάσεων με εξουσία να καθορίζει εάν υπάρχει προϋπόθεση δημόσιου συμφέροντος που να υπερισχύει της αρχής της προστασίας των δημοσιογραφικών πηγών, πριν από την παράδοση τέτοιου υλικού, και να αποτρέπει την περιττή πρόσβαση σε πληροφορίες ικανές να αποκαλύψουν την ταυτότητα των πηγών, εάν δεν το κάνει.

Δεδομένης της προληπτικής φύσης μιας τέτοιας αξιολόγησης, ο δικαστής ή άλλο ανεξάρτητο και αμερόληπτο όργανο πρέπει να είναι σε θέση να προβεί σε αυτή τη στάθμιση των πιθανών κινδύνων και των αντίστοιχων συμφερόντων πριν από οποιαδήποτε δημοσιοποίηση και με αναφορά στο υλικό που ζητάται να κοινοποιηθεί, έτσι ώστε τα επιχειρήματα των αρχών που ζητούν τη δημοσιοποίηση να μπορούν να αξιολογηθούν σωστά. Η απόφαση που θα ληφθεί θα πρέπει να διέπεται από σαφή κριτήρια, συμπεριλαμβανομένου του κατά πόσον ένα λιγότερο παρεμβατικό μέτρο μπορεί να επαρκεί για να εξυπηρετήσει τα υφιστάμενα υπέρτατα δημόσια συμφέροντα.

Ο δικαστής ή άλλη αρχή θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να αρνηθεί να εκδώσει εντολή δημοσιοποίησης ή να εκδώσει μια περιορισμένη ή ειδική εντολή, ώστε να προστατεύσει τις πηγές από την αποκάλυψη, ανεξάρτητα από το αν αναφέρονται συγκεκριμένα στο υλικό που έχει αποκρύψει, με την αιτιολογία ότι η επικοινωνία τέτοιου υλικού δημιουργεί σοβαρό κίνδυνο αποκάλυψης της ταυτότητας της πηγής του δημοσιογράφου.¹⁴

Αυτή η απόφαση ενισχύει σαφώς το επιχειρήμα των RSF ότι η παρακολούθηση, ακόμη και σε υποθέσεις επίκλησης εθνικής ασφάλειας, πρέπει να υπόκειται σε προηγούμενο και συνεχή ανεξάρτητο δικαστικό έλεγχο. Αυτή η εποπτεία θα πρέπει να ενισχύεται σε περιπτώσεις που αφορούν δημοσιογράφους.

¹³ ECtHR, *Big Brother Watch and others v. the United Kingdom*, 2021, op. cit., § 443

¹⁴ *ibid.*, § 444 and 445 - emphasis added

⇒ Η ελληνική νομοθεσία θα πρέπει να καθιστά υποχρεωτικό για τις εκτελεστικές αρχές να γνωστοποιούν και να συζητούν δημόσια τη χρήση τέτοιων λογισμικών παρακολούθησης, την αγορά λογισμικού spyware ή τη χρήση ενδιάμεσων για την επιτήρηση μέσω της χρήσης spyware.

⇒ Ο νόμος πρέπει να καθιστά σαφές ότι όπου η παρακολούθηση δεν είναι δυνατή βάσει του νόμου, δεν είναι δυνατή ούτε η χρήση spyware.

⇒ Οι ίδιες απαιτήσεις που αναφέρονται σε αυτό το έγγραφο (αναγκαιότητα, αναλογικότητα, ανεξάρτητη δικαστική εποπτεία, περιορισμοί, κλπ.) θα πρέπει να ισχύουν όταν η επιτήρηση εκτελείται με χρήση λογισμικού παρακολούθησης, συμπεριλαμβανομένων των ενδιάμεσων.

⇒ Οι ίδιες εγγυήσεις για τους δημοσιογράφους θα πρέπει να ισχύουν όταν η παρακολούθηση εκτελείται από spyware.

4. Έλλειψη επαρκούς νομικού πλαισίου για τη χρήση λογισμικού παρακολούθησης (spyware)

Η υπόθεση Κουκάκη αποκάλυψε ότι το spyware Predator χρησιμοποιήθηκε εναντίον του δημοσιογράφου - παρόλο που η χρήση spyware δεν προβλέπεται από τη νομοθεσία και ως εκ τούτου είναι παράνομη.

Η χρήση spyware - αν και μπορεί να αποτελεί ένα αποτελεσματικό εργαλείο για την καταπολέμηση, για παράδειγμα, του οργανωμένου εγκλήματος, της διακίνησης ναρκωτικών ή της τρομοκρατίας - καθιστά δυνατή τη σοβαρή παραβίαση του δικαιώματος της ιδιωτικότητας και των δικαιωμάτων των δημοσιογράφων. Πρέπει επομένως να προβλέπεται ρητά και να ρυθμίζεται αυστηρά από το νόμο.

Οι εγγυήσεις που υπάρχουν στην ελληνική νομοθεσία κατά της χρήσης τέτοιων τεχνολογικών εργαλείων είναι πολύ αδύναμες. Για παράδειγμα, και όπως προαναφέρθηκε, η ελληνική νομοθεσία δεν προσδιορίζει τα μέσα με τα οποία μπορεί να πραγματοποιηθεί η παρακολούθηση, επιτρέποντας στις αρχές να χρησιμοποιούν οποιοδήποτε μέσο κρίνουν απαραίτητο, όσο δυσανάλογο και αν είναι.

⇒ Ο νόμος θα πρέπει να προβλέπει συγκεκριμένες εγγυήσεις σε περιπτώσεις που ζητείται παρακολούθηση σε βάρος δημοσιογράφων. Οι εγγυήσεις αυτές θα πρέπει να προβλέπουν ιδίως:

- την υποχρέωση της αιτούσας αρχής να αποδείξει ότι η παρακολούθηση δεν αποσκοπεί στην ταυτοποίηση των πηγών των δημοσιογράφων, εκτός εάν αποδεικνύει την ύπαρξη επιτακτικής απαίτησης υπέρ του δημοσίου συμφέροντος σύμφωνα με τη νομολογία του ΕΔΔΑ.
- την ενίσχυση και συνέχιση της ανεξάρτητης δικαστικής αξιολόγησης κατά την παρακολούθηση που αφορά δημοσιογράφο.
- όπου η παρακολούθηση ενός δημοσιογράφου εξουσιοδοτείται από ανεξάρτητη δικαστική αρχή, η αρχή αυτή πρέπει να διασφαλίζει ότι η παρακολούθηση και τα δεδομένα που συλλέγονται, περιορίζονται αυστηρά στα κίνητρα της εξουσιοδότησης και δεν διαχέονται άσχετες πληροφορίες, ιδίως πληροφορίες που σχετίζονται με τη δημοσιογραφική δραστηριότητα ή το απόρρητο των πηγών.
- η έμμεση ή τυχαία παρακολούθηση ενός δημοσιογράφου (όταν ο δημοσιογράφος δεν είναι ο ίδιος ο στόχος της παρακολούθησης, αλλά βρίσκεται σε επαφή με άτομο που είναι ο άμεσος στόχος της παρακολούθησης) θα πρέπει να απαιτεί αμέσως ειδικό δικαστικό έλεγχο και εξουσιοδότηση, προκειμένου να διασφαλιστεί ότι δεν συλλέγονται εμπιστευτικές πληροφορίες που σχετίζονται με τη δραστηριότητα του δημοσιογράφου ή τις πηγές του.

5. Ασαφής ορισμός της εθνικής ασφάλειας

Οι απειλές για την εθνική ασφάλεια καθιστούν δυνατή την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών σύμφωνα με την ελληνική νομοθεσία - και όπως προβλέπεται από τα διεθνή πρότυπα και την Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (άρθρο 8). Ωστόσο, ο νόμος δεν προβλέπει κανέναν ορισμό της «εθνικής ασφάλειας» ή της «παραβίασης της εθνικής ασφάλειας». Τα άρθρα 3 και 5 του νόμου 2225/1994 που καθορίζουν τη διαδικασία άρσης του απορρήτου για λόγους εθνικής ασφάλειας, δεν κάνουν καμία αναφορά στις κατηγορίες ατόμων που μπορεί να θεωρηθούν απειλή για την εθνική ασφάλεια και επιτρέπουν την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών οποιουδήποτε πολίτη, ενώ δεν προβλέπουν και καμία διαδικασία αμφισβήτησης της άρσης.

Αυτή η έλλειψη ορισμού και σαφήνειας έρχεται σε αντίθεση με τη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων (ΕΔΔΑ), το οποίο αναφέρει ότι οποιαδήποτε παρέμβαση στο δικαίωμα ενός ατόμου στην ιδιωτικότητα μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο εάν είναι σύμφωνη με τον νόμο, επιδιώκει θεμιτό σκοπό σύμφωνα με στο άρθρο 8-2 της σύμβασης (μεταξύ των οποίων και η εθνική ασφάλεια) και είναι απαραίτητο σε μια δημοκρατική κοινωνία για την επίτευξη οποιουδήποτε τέτοιου σκοπού. Το Δικαστήριο τονίζει ότι ο νόμος που επιτρέπει τέτοια παρέμβαση πρέπει να είναι «προβλέψιμος»:

Η έννοια της «προβλεψιμότητας» στο πλαίσιο της μυστικής παρακολούθησης δεν είναι η ίδια όπως σε πολλούς άλλους τομείς. Στο ειδικό πλαίσιο των μυστικών μέτρων παρακολούθησης, όπως η υποκλοπή των επικοινωνιών, η «προβλεψιμότητα» δεν μπορεί να σημαίνει ότι τα άτομα θα πρέπει να μπορούν να προβλέψουν τότε οι αρχές είναι πιθανό να καταφύγουν σε

τέτοια μέτρα, ώστε να μπορούν να προσαρμόσουν τη συμπεριφορά τους ανάλογα. Ωστόσο, ειδικά όταν μια εξουσία, που υπάγεται στην εκτελεστική εξουσία, ασκείται μυστικά, οι κίνδυνοι αυθαιρεσίας είναι εμφανείς. Ως εκ τούτου, είναι απαραίτητο να υπάρχουν σαφείς, λεπτομερείς κανόνες σχετικά με τα μέτρα μυστικής παρακολούθησης (...). Η εσωτερική νομοθεσία πρέπει να είναι αρκετά σαφής ώστε να παρέχει στους πολίτες επαρκείς ενδείξεις σχετικά με τις περιστάσεις και τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες οι δημόσιες αρχές είναι εξουσιοδοτημένες να προσφεύγουν σε τέτοια μέτρα.¹⁵

Η προϋπόθεση της προβλεψιμότητας δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι πληρούται όταν οι λόγοι που επιτρέπουν την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών ενός ατόμου είναι ανεπαρκώς καθορισμένοι.

⇒ **Οι ελληνικές αρχές θα πρέπει να επανεξετάσουν τη νομοθεσία για την εθνική ασφάλεια, προκειμένου να διασφαλίσουν ότι οι προϋποθέσεις που επιτρέπουν την παρακολούθηση με επίκλησή της, πληρούν τις απαιτήσεις νομιμότητας, αναγκαιότητας και προβλεψιμότητας.**

⇒ **Τουλάχιστον, η νομοθεσία θα πρέπει να ορίζει τι συνιστά παραβίαση της εθνικής ασφάλειας και να προβλέπει τον ορισμό των κατηγοριών ατόμων που μπορούν να θεωρηθούν απειλή για την εθνική ασφάλεια και των αντικειμένων που μπορούν να τεθούν υπό παρακολούθηση.**

Για περισσότερες πληροφορίες:

Paul Coppin, Βοηθός Διευθυντή Συνηγορίας, Επικεφαλής Νομικής Υπηρεσίας στους Ρεπόρτερ Χωρίς Σύνορα.

paul.coppin@rsf.org

¹⁵ *ibid.*, § 333 - emphasis added.